

ШОВКОПЛЯС Т.С., ст. викл. каф. ЕАтаО НТУ «ХПІ»

ПОДАТКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ: ОЦІНКА, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Сильна держава та багате суспільство не можливі без

належного фінансування, забезпечити яке здатні податки. Необхідність розв'язання таких протиріч ставить перед науковцями завдання вирішення ряду важливих теоретичних та прикладних проблем, однією з яких є оцінка масштабів та визначення резервів податкового потенціалу економіки України.

Слід зазначити, дана наукова проблема, як це не парадоксально, на сьогоднішній день є малодослідженою не лише у вітчизняній економічній науці, а й світовій. Зазвичай ми констатуємо факт, що проблематика функціонування системи державних фінансів у західній економічній науці пішла на багато кроків уперед. Однак цього не можна стверджувати стосовно дослідження сутності та змісту феномену «податковий потенціал». Більш того, подібна фінансова категорія в іноземних джерелах практично не зустрічається.

На відміну від цього у вітчизняній науці, стосовно дослідження даного явища, існує ряд фундаментальних напрацювань таких вчених як О. Барановський, Л. Гацька, О. Данілов, С. Каламбет, А. Костирко, С. Онишко, Ю. Пасічник, В. Столяров, А. Тарангул, та інших. Вклад в теорію податкового потенціалу цих науковців важко переоцінити, оскільки його зміст та наповнення дозволяють на цьому ґрунті плідно розвивати закладені ідеї та аналітичні підходи. Адже сьогодні багато питань стосовно податкового потенціалу, обсяг якого суттєво характеризує фінансові можливості бюджету, продовжують залишатися невирішеними і в теоретичному, і в практичному плані: дискусійними є підходи до трактування його поняття, недостатньо уваги приділяється виявленню його складових та взаємозв'язків між ними. Водночас забезпечення ефективного формування і використання податкового потенціалу в механізмі регулювання процесів економічного зростання в Україні здатне бути одним із чинників стимулювання економічного розвитку, досягнення динамічної рівноваги, підвищення ефективності податкової політики.

У зв'язку з цими обставинами проблема дослідження податкового потенціалу економіки постає як важливе завдання, що стоїть перед вітчизняною економічною наукою. Предметом дослідження є податковий потенціал держави в цілому.

Податковий потенціал: сутність, поняття, категорія. Процеси нагромадження фінансових ресурсів завжди становили

економічну основу розвитку, хоча не можна не зазначити, що на окремих його етапах їх значимість була різною, суттєво посилюючись в трансформаційні періоди. Серед механізмів, стимулюючих нагромадження фінансових ресурсів, проблема нарощування податкового потенціалу виділялася особливо, зважаючи на місце податків для розв'язання соціально-економічних проблем на макро- та мікрорівнях. При всій очевидності подібних тверджень питання оцінки та управління податковим потенціалом і в теоретичному, і практичному плані продовжує залишатися (з огляду на його складність) значною мірою відкритим.

Дослідження проблематики формування і використання податкового потенціалу країни потребує ґрунтовного аналізу, насамперед, його внутрішньої сутності, призначення, ролі, оскільки неможливо раціонально управляти податковим потенціалом не маючи про нього чіткого уявлення.

Термін «потенціал» походить від латинського *potentia* – сила. У Великому енциклопедичному словнику наведені наступні визначення поняття «потенціал» як: 1) засоби, запаси, джерела, які є в наявності та можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь завдання; та 2) можливості окремої особи, суспільства, держави в цілому в певній сфері.

Стосовно економіки потенціал означає джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для досягнення цілей соціально-економічного розвитку. При цьому дослідниками звертається увага на можливість відображення за його допомогою не лише певної ситуації, відносин, але й тенденцій подальшого розвитку, що підкреслює його якісну природу. «Потенціал потрібно віднести до ряду якісних показників, що характеризують функціонування економічної системи, оскільки традиційні кількісні показники, незважаючи на всю їх значимість, у багатьох випадках не здатні описати можливості соціально-економічної системи до подальшого зростання [1, с. 152]. Така позиція поділяється також І. Лук'яненко, яка вважає, що потенціал «можна розглядати як комбінацію двох взаємопов'язаних компонентів: поточного рівня розвитку та здатності до подальшого зростання [2, с.430].

Податковий потенціал – це насамперед фінансова категорія.

Те, що з переходом до ринкової економіки, як обґрунтовано зазначається в економічній літературі, відбувся кількісний та якісний перехід на новий рівень використання фінансів в економічній системі держави [3, с.143], по-новому ставить питання й про використання податкового потенціалу. Водночас при всій невіддільності категорій «фінансовий потенціал» та «податковий потенціал» між ними існують суттєві відмінності як з точки зору сутності, так і структури, хоча така точка зору не є загальновизнаною. Основна відмінна риса фінансового потенціалу полягає в тому, що він включає всю суму фінансових ресурсів певної території, в той час як податковий потенціал – лише їх частину, що у відповідності з діючим податковим законодавством являє свою потенційно можливу суму податкових баз, що становлять основу для нарахування всієї сукупності податків та обов'язкових платежів на певній території [3, с.3]. До складу фінансового потенціалу можуть входити фінансові ресурси, що або взагалі не складають об'єкта оподаткування в рамках прийнятої в державі податкової системи, або підпадають під оподаткування частково.

Одночасно безперечним є твердження, що існують всі підстави розглядати податковий потенціал як систему, формування якої відбувається на основі методів регулювання, організації планування та управління складниками цієї системи. А з метою дослідження стратегічного впливу оподаткування на господарство регіонів і держави в цілому необхідно широко впровадити методи податкового прогнозування на основі податкового потенціалу. Податкове прогнозування повинно зайняти важливе місце в теорії та практиці управління. Відсутність у фінансовій практиці України узгоджених підходів і методик визначення податкового потенціалу, його прогнозування призвела до надмірного оподаткування як суб'єктів господарювання, так і громадян [3].

Однак сферу відносин, що охоплює податковий потенціал невірно звужувати лише рамками фінансових відносин. Його основу становить загальний економічний потенціал, задіяний у сфері створення доданої вартості, тобто у сфері матеріального виробництва, а відповідно виробничих відносин. Не дивно, що саме як потужність соціально-економічної системи щодо виконання багатоаспектних функцій для задоволення потреб

суспільства, трактує поняття «потенціал» Тлумачний словник [1, с.630]. Категорія «економічного потенціалу» є більш загальною по відношенню до категорій фінансового і податкового потенціалу, а її використання постає надзвичайно важливим при прогнозуванні змін кожної із цих категорій. Адже саме економічні фактори найбільше впливають на розміри податкових доходів держави, діяльність платників податків, окремі податки та збори. Крім того, вважається, що в умовах ринкової конкуренції економічний потенціал визначається не стільки наявністю та сукупністю матеріально-технічної бази, скільки ефективністю її використання, що проявляється через систему формування та використання податкового потенціалу, оцінку його обсягів та обсягів фактичних податкових відрахувань території до бюджетів різних рівнів. Податковий потенціал виступає таким чином органічною складовою економічного потенціалу. Відтак, розуміння процесу формування податкового потенціалу невіддільне від використання таких понять як «економічний потенціал» та «фінансовий потенціал» і передбачає дослідження відносин і зв'язків, які виникають в системі «економіка – фінанси – податки», кожна складова якої у свою чергу реалізується через сукупність системних заходів.

Таким чином, стосовно податкового потенціалу можна стверджувати, що це складна система відносин, що опосередковують різноманіття економічних зв'язків і формують його комплексний характер. Не врахувавши кола відносин, які виникають в процесі формування і використання податкового потенціалу, не можна реалізувати і його призначення у загальній системі економічних відносин та фінансовій зокрема.

Щоб розкрити поняття податкового потенціалу важливим є визначення його фундаментальної основи, специфіки суспільного призначення, тому що лише «через поєднання об'єктивних і суб'єктивних основ, видимих і невидимих конкретних форм може бути розкрито його поняття» [4]. Звідси логічно, що наступним кроком є звернення та в контексті предмета нашого дослідження певною мірою нове осмислення фундаментальної категорії податки, виходячи із закономірностей розвитку держави та її функцій, яка «завжди була тим стрижнем, навколо якого розвивалися податкові відносини і формувалися податкові системи всіх країн» [5, с. 13].

Важливість розгляду податкового потенціалу може вказувати й наступне: «Наука не може перескочити через пізнавальні можливості свого методу. Вона пояснює свій об'єкт у тих межах, які дозволяє їй теоретичний інструментарій» [6, с.3]

Оскільки ми визначили, що податковий потенціал – це наявна реальна сукупність об'єктів оподаткування, то слід звернутися до питання взаємозв'язків об'єктів оподаткування як складових елементів цієї сукупності, а також процесів та явищ в соціально-економічному середовищі, які ця сукупність елементів породжує. Адже, сукупність, яка має пов'язані поміж собою елементи, що вступаючи у взаємодію породжують нові феномени життя, є системою. У зв'язку з цим першим методологічним принципом, який має використовуватися в процесі вивчення та дослідження податкового потенціалу логічно є принцип системності. У найбільш загальному розумінні його сутність полягає у тому, що не можна розглядати досліджувану сукупність безвідносно до її складу та, навпаки, не можна досліджувати окремі елементи системи без розгляду властивостей усієї системи. Стосовно податкового потенціалу це проявляється в тому, що властивості податкового потенціалу, його кількісна оцінка не можуть бути визначені без знання про окремі об'єкти оподаткування.

Продовжуючи цю тезу, значимим є те, що податки, встановлені для утримання державних структур і фінансового забезпечення виконання ними функцій держави, передбачають наявність встановленого законом об'єкта оподаткування (майна, доходу). Вони не мають ні елементів конкретного еквівалентного обміну (плата), ні конкретного цільового призначення (відрахування), хоча частково ці елементи в податках і присутні.

Податкова система в кожній державі є однією з базових підвалин її економічної системи. У зв'язку з цим податки мають розв'язувати два завдання. Вони слугують державі для отримання тих доходів, які необхідні для вирішення її завдань. Поряд з цим фінансовим призначенням стягнення податків слугує й для здійснення певних політичних цілей, що здатні сприяти чи ускладнювати певні економічні процеси.

Не менш важливим є врахування й наступного аспекту. Сукупність окремих податків, що породжують нову цілісність – податкову систему, що має свій прояв в нових системних ефектах.

Справа полягає у тому, що податкова система – це система відкритого типу, тобто, з одного боку, вона підпадає під вплив зовнішніх факторів, а з іншого – сама здатна породжувати в системі вищого рівня імпульси та шоки стосовно своїх елементів та рівнозначних систем. Наприклад, зміна ставки оподаткування окремого податку певним чином відбивається на всій податковій системі, принаймні на її кількісних характеристиках, та має певний вплив на поведінку суб'єктів господарювання і відповідну динаміку всієї економіки.

Як відомо, принцип системності в сучасній науці було розвинуто далі – до принципу синергізму. Вже абсолютно достовірним науковим фактом є те, що взаємодія та взаємний вплив окремих елементів системи породжує нові явища та процеси. При цьому їх новизна виражається не лише в кількісних, а й якісних аспектах. Виникає ефект синергії, коли зміни керованих параметрів системи призводять не лише до адекватних змін усієї сукупності, а й до певного мультиплікативного (більшого або меншого) впливу. Найпростіший приклад подібного синергетичного впливу змін параметрів податкової системи – це податковий мультиплікатор.

Таким чином, принцип системності в процесі дослідження податкового потенціалу виявляється не лише у формі аналізу окремих його складових. Застосування цього принципу вимагає проведення аналізу функціонування податкового потенціалу та результатів такої дії, які виникають на ґрунті зв'язку та взаємовпливу елементів системи. Завдяки різній природі та різній складності елементів різного порядку, особливостям та складності взаємозв'язків (прямі, зворотні, нелінійні) й виникають ті феномени та явища, існування яких вимагає застосування принципу системності в дослідженні не лише морфології податкового потенціалу, а продуктів його функціонування.

Тобто складовими податкового потенціалу є, з однієї сторони, актуальний податковий потенціал із наявними відомими резервами, а з іншої – приховані резерви. Джерелами походження цих складових податкового потенціалу є офіційна та тіньова економіка, в яких знаходяться відповідно наявна та прихована бази оподаткування.

Список літератури: 1. Онішко С.В. Фінансове забезпечення інноваційного

розвитку” Монографія. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004,. – 357 с., **2.** *Лук’яненко І.Г.* Системне моделювання показників бюджетної системи України: принципи та інструменти. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2014. – 530 с., **3.** *Коломиец А.А., Мельник А.Д.* О понятиях налогового и финансового потенциалов // Налоговый вестник. – 2013. – Январь. – с. 2-9., **4.** Новий тлумачний словни української мови: У 4-х т. / Укладачі Яременко В.В., Сліпушко О.М. – Київ: Аконіт, 1999. Т.3. – 1115 с., **5.** *Мельник П.В.* Розвиток податкової системи в перехідній економіці. – Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2006. – 389 с., **6.** *Яременко О.А.* Механізм інституційних змін // Економічна теорія: Науковий журнал. 2012, №1. - с. 2-8.